
Iskola(rendszer)váltás) és tankönyvek

ÁBRAHÁM ISTVÁN

A tankönyvekkel foglalkozók körében szinte szállóige az az idézet, ami Móra Ferencről származik:

"...csak a szegény diákok és tanárok tudják azt, hogy milyen rossz a magyar tankönyvek kilencvenöt százaléka.....Tíz tanár közül kilenc szidja azt a tankönyvet, amit tanít."

Napjainkban is találkozunk hasonló kritikával: nemcsak a leginkább érdekelteket foglalkoztatja napról-napra a téma, hanem az újságok hasábjain, a rádió és televízió műsoraiban is gyakran "puskavégre" fogják a tankönyveket. A közelmúlt politikai változásai miatt a bírálatok száma különösen megnőtt: a tankönyvek tartalma, stílusa csak fáziskéséssel tudja követni gyorsan változó világunkat, így a jelenleg forgalomban lévő tankönyvekben a kereső szem találhat anakronizmusokat. Sokszor jogosan kritizálják egyes tankönyveknek az életkori sajátosságokat kellően figyelembe nem vevő felépítését, túlzott terjedelmét, de legsúlyosabbak a didaktikai-metodikai kifogások. A módszerek hibáit elsősorban a tankönyvből tanulók, valamint a könyvet az oktatásban felhasználni akaró tanárok sínylik meg.

A tankönyveket, mióta csak léteznek, kritizálták, ami tulajdonképpen természetes is, hiszen különböző érdeklődésű-célú emberek használtak azonos tankönyveket. A bírálatok felerősödése napjainkban kortűnet: az iskoláztatás kiszélesedésével egyre több tanuló, egyre hosszabb ideig forgatja a tankönyveket, és az egyéni célok is tovább differenciálódtak, így statisztikailag is több észrevétel adódhat. A tankönyvek információtartalma a tudományos-társadalmi fejlődéssel szinte szükségszerűen bővül és viszonylag gyorsan változik, ami gyakran a szülők, az idősebbek megnemértését váltja ki. Nem elhanyagolható szempont, hogy a civilizálódással növekszik az emberek komfortigénye és a tankönyvektől is elvárják, hogy "jobban szolgáljanak", azaz kevesebb fáradsággal nagyobb eredményhez vezessen a használatuk. Hazánkban ehhez még hozzájárul a tudás alulértékelttségéből származó motivációhiány: a "fárasztó" tanulás nem "kamatozik" kellőképpen... Ugyanakkor fokozza az írott ismerethordozók iránti igényeket a tanári pályán érvényesülő kontraszelekció. Ez utóbbi a tanárok részéről furcsa módon (természetszerűleg?) azzal jár, hogy egyszerre igénylik a direktebb irányító hatást és a nagyobb tanári szabadságot.

Tankönyveink hibáinak egy része politikai-gazdasági eredetű: a II. világháború utáni évtizedekben a tankönyveket is igyekeztek az akkor megfogalmazott célok szolgálatába állítani. Ez egyrészt a tankönyvek terjedelemlenövekedésével járt, másrészt a tantárgyi céloktól idegen részek kerültek a tankönyvekbe. Jól mutatja ezt a következő példa: az 1950-ben még érvényben lévő, két évfolyam számára a tananyagot és a szükséges feladatokat is tartalmazó matematika tankönyv terjedelme 283 oldal (Borosay: Matematika a középiskolák III. és IV. osztálya számára, Tankönyvkiadó, 1950.). A következő évben a gimnáziumok II. osztálya számára megje-

lent matematika tankönyv (Tankönyvkiadó, 1951.) egymaga 246 oldalas és az I. fejezet címe: Terület felosztása füves vetésforgó céljaira. A tankönyv első mondatai: "Miben különbözik a terméketlen szikla a termőtalajtól? Ezt a szovjet biológia derítette fel. Az élet tudománya adja meg a választ a régi kérdésre, mert *Viljamsz*, a híres szovjet tudós bebizonyította..." Ma már vetésforgó, vagy a szovjet biológiára hivatkozás nincs a matematika tankönyvekben, de az 1991-ben kiadott gimnáziumi II. osztályos matematika tankönyv (r.sz.:13241) terjedelme 424 oldal. Természetesen az oldalszám – bizonyos határok között – nem döntő jellemzője a tankönyvnek. De a túlságosan "felhízalt" tankönyvek komoly problémák hordozói: terjedelmük ellenére alig valósítható meg velük a differenciált oktatás, hiszen a gyengébbek "nem látják a fától az erdőt", ugyanakkor a jobbak számára teherterhelés az elsajátításhoz a könyv megszabta hosszú út. Így aztán kevesen használják a jelentős költséggel előállított tankönyvet. A rövidebb könyvet azonos ráfordítással jobb minőségben, esztétikusabb formában lehetne megjelentetni. A közeljövő a piacgazdaság érvényesülését hozza a tankönyvek kiadása területén is, így a gazdaságosság domináns szemponttá válik, ha az egyes tankönyvek azonos tantervi célok elérését teszik lehetővé.

Hazánkban a közeljövőben jelentős változások várhatók a tudásszerzéshez felhasználható frott anyagok körül. A rendszerváltással az egyéni célok és lehetőségek is átalakulnak, az új oktatási törvénnyel változik az iskolarendszer, megújulnak a tantervek, mindez szükségszerűen kiváltja a tankönyvek reformját is. A jó tankönyv nem máról holnapra születik, kialakítása-fejlesztése általában nem egy időpontban aktuális feladat, napjainkban mégis talán többet kellene beszélni erről a témáról.

A tankönyvek rendszerére vonatkozóan szeretnék egy elképzelést bemutatni. A konkrétumok a középfokú matematika tankönyveihez kapcsolódnak. Bár a "jó tankönyv" minősítés tantárgyfüggő, az elképzelés egyes elemeit felhasználhatónak érzem más, elsősorban természettudományos tankönyveknél. Az alap gondolat a következő:

1. Legyen évfolyamonként egy, az adott korosztály életkori sajátosságaihoz illeszkedő alaptankönyv, amely tartalmazza a tantervi törzsanyagot (Nemzeti Alaptanterv?), annak kiegészítése irányait és lehetőségeit, valamint a kiegészítések írott leőhelyeit, azok rövid bemutatásával. Ebben a "mag"-tankönyvben legyenek benne a közölt ismeretek alapvető alkalmazásai és példák-feladatok ezek ismeret-jártasság szintű elsajátításához. Tehát tartalmilag minden legyen benne, amit az adott évfolyamon kötelező (az általános műveltséghez feltétlenül ajánlott) tanítani és aminek biztos ismerete a nem speciális tanterv szerint tanulóknak jeles érdemjegyet eredményez. A tartalom meghatározása nem egyszerű kérdés: a "mit tanítsunk" a pedagógiában mindig alapprobléma volt, amit mutat az is, hogy nem könnyű megegyezésre jutni a Nemzeti Alaptanterv tartalmában sem. Az alaptankönyvben természetesen többnek kellene lenni, mint a tantervi minimum: a tananyagot igen széles körű társadalmi közmegegyezés alapján kellene kialakítani, a meglévő és prognosztizálható társadalmi igényekre építve és külföldi példákat, valamint közoktatásunk helyzetét is figyelembe véve. Az alaptankönyv formailag szövegek könyv lenne, az ismeretek tára. Természetesen nemcsak definíciókat, tételeket tartalmazna, hanem azok előzményeit, következményeit, tehát motiváló bevezetőket, példákat, a feladatmegoldások fogásait. Mindezt kellő mértékben: az alaptankönyv terjedelme ne haladja meg a 200 oldalt!

Metodikailag több deduktív megközelítést tudnék elképzelni benne, mint a mai tankönyvekben, valamint erősebben hangsúlyoznám a legalapvetőbb ismereteket. Ezt a könyvet nemcsak tartalmában tekinteném standard-nak (a tartalmát úgy kellene kialakítani, hogy legalább 8-12 évig ne avuljon el), hanem kivitelezésében is maradandó lenne, netán a lakás könyvespolcára is kitéhető minőségű, még akkor is,

ha a tanuló egy tanéven keresztül folyamatosan használta.

2. Az alaptankönyvek köré ún. szatellit féltankönyvek rendszerét képzelem el, amelyek az időszakosan, iskolatípusonként jelentkező elvárásokat, illetve a tanulók egyes rétegeinek igényeit elégítenék ki.

Ezeknek a könyveknek a következő fajtái-típusai lehetnének:

a. Az alaptankönyv tartalmát kiegészítők: iskolatípusonként, a speciális tantervezet kapcsolódóan, de az egyéni érdeklődés kielégítésére is szolgáló funkcióval jelenhetnének meg ezek a könyvek. Például az alaptankönyv a valós számokat tárgyalná és néhány mondatban utalna a komplex számok irányában történő általánosításra, egyúttal közölné a megfelelő szatellit könyv adatait. Adott tanterv esetén ezután néhány tanórán a szatellit tankönyvet használnák, de az érdeklődő tanuló autodidakta módon is forgathatná ezt a könyvet. Vagy a sorozatok tárgyalásakor az alaptankönyv csak utalna a közgazdasági matematikában szerepet játszó speciális sorozatokat (járadék, beruházás, kölcsönök matematikája stb.) leíró szatellit tankönyvre.

b. A metodikai szatellit könyvek skálája is elég széles lenne, mind a tanulást, mind a tanítást támogató jelleggel. Így a felzárkóztató, korrepetitor szerepű könyvek mellett az egyéni tanulást segítő, irányító, ill. vezérlő szatellitiek állnának rendelkezésre. A feladatgyűjteményeket különböző szinteken lehetne kibocsátani. Szélesíteni lehetne (kellene?) a tanári segédkönyvek-segédanyagok választékát.

c. Külön kört jelenthetnének a pályaválasztást közvetlenül segítő szatellitiek: a felsőoktatásra való direkter felkészítéshez az adott intézménytípust bemutató, annak elvárásait ismertető, a műszaki, közgazdasági, tanári stb. irányra készített szatelliteket bocsáthatnánk a tanulók rendelkezésére. Természetesen gondolni kellene a tovább nem tanulókra is, bemutatva, hogy az adott tantárgyból az "Élet" egyes területein mi minden hasznosítható.

d. Az alaptankönyvtől távolabbi pályákon elhelyezkedő szatellit könyvek megjelenítésére is lehetne gondolni, amelyek között szerepelhetne:

Tantárgyi koncentrációt megvalósító (matematika esetén a fizika, informatika, különböző szaktudományok, például a csillagászat, vagy akár a nyelvészet, vagy a kriminológia irányában is).

Általános műveltséget, világnézetet formáló (például a matematikai logika, tudománytörténeti adalékok, filozófiai vonatkozások irányában).

Segédeszközök a matematikához célzatú (zsebszámológépek, számítógépek működése és alkalmazásuk, alapszoftver gyűjtemények,...).

A tananyagból kitekintést nyújtó könyvek. Ezek között komoly szerepük lehetne egyes külföldi sikertankönyvek magyar fordításainak; sőt, eredetiben történő megjelentetésüknek. Ide tartozhatnának még a szaktudomány jelenlegi kutatási irányait, újabb alkalmazásait, fejlődése irányait, nyitott kérdéseit bemutató-vázoló könyvek.

A speciális alkalmazásokat tárgyaló könyvek. Ilyen lehetne matematikából például az optimumszámítási eljárások bemutatása egyes műszaki-gazdasági területen, a "történelem matematikája": a Waterloo-i csata hálóterve, az Észak-Afrikai hadjárat matematikai modellje stb., vagy a háztartás költségvetése.

Az alaptankönyv és a szatellitiek rendszerét kiegészíthetik a könyvek számítógépes oktatóprogram változatai, amelyek nemcsak az ismeretszerzést, hanem a bevételt, önellenőrzést is segíthetik. Ha rögzített, nagyobb példányszámú, sokáig élő könyvek mellé kellene ilyeneket készíteni, akkor azok ára sem lenne elviselhetetlenül magas.

Az alaptankönyv maga utalna "bolygórendszerére", tehát a szatellitiek címei, estenként rövid tartalmuk is megtalálhatók lennének benne.

Egy-egy tantárgyból az adott korosztály számára a tantervi célokhoz megfelelően több alapkönyv is elképzelhető. Az alaptankönyvek bizonyos szatellitieket közösen is

használhatnának. Az egyes alaptankönyvek, illetve szatellitok kifejlesztése nem lehetne egyetlen kiadó kötelezettsége (monopóliuma?). Közös céljaink érdekében természetes lenne, hogy az egyes kiadók a másik könyveit is ajánlják, sőt, együttműködjenek azok kialakításában.

A szatellit tankönyvek változatos terjedelemben és formában – a jegyzetaktól a könyvespolc büszkeségéig – jelenhetnének meg. Elképzelhető, hogy egyes szatellitok iránt nemcsak a tanulóifjúság, hanem a széles nagyközönség is komolyan érdeklődne. Megvételük a tanulók számára nem lenne kötelező: elvileg az alaptankönyv birtokában és jó tanári vezetéssel a tantervi célok realizálhatók. De az írottan megvásárolható ismeretet is biztosítani kell! Ennek természetesen vannak anyagi vonatkozásai – a szülőkre nézve is. Nemzetközi példák bizonyítják, hogy az oktatás-ügy jó befektetés, sőt, hosszabb távon ez az igazán jó befektetés.

A vázolt rendszer működésének alapvető feltétele, hogy egyes elemei, az alaptankönyvek és a szatellitok hozzáférhetőek legyenek. Ez a könyvkereskedelem mai helyzetéből kiindulva nem is olyan egyszerű kérdés. A megfelelő könyvek kifejlesztése is komoly befektetést, kísérleti kipróbálást, összefogást igénylő feladat. De tudjuk, az ember értelme, tudása alapján lett emberré és láttuk, láthatjuk, hogy a nagyobb tudás a jobb élethez, a felemelkedéshez szükséges.